

# Den kontemplative Knausgård

Om ett författarskap som övar upp vår förmåga att se världen med en annan blick.

AV MORTEN ERIK STENBERG

**I** POETEN T.S. ELIOTS DIKT "The Hollow Men" går världen inte under med ett brak, utan ett kvidande ("not with a bang but a whimper"). Slutet är knappt märkbart. Är det samma föreställning som oroar Karl Ove Knausgård i hans senaste roman *Morgenstjernen*?<sup>1</sup> Människor tycks inte ha tid att läsa av sin egen samtid, utan kastas framåt i ett våldsamt tempo. Eller kanske har de inte rätt förutsättningar för att förstå det som sker? Varifrån ska de inhämta klokskap och visdom för att se världen med en annan blick än jagets? Knausgård låter i *Morgenstjernen* ett okänt fenomen dyka upp på himlen en augustidag och under två dagar följer vi nio människor och deras sätt att förhålla sig till denna stora, okända himlakropp.

*Nomen est omen*, namnet är tecknet, sägs det. Vill Knausgård säga något med titeln *Morgenstjernen*? I

en intervju med den norska tidningen *Vårt Land* svarar Knausgård: "Ja, det började ju med djävulen. Jag tänkte på vad som skulle kunna hända om jag reste den stjärnan ..." Att morgonstjärnan kan anspela på djävulen är en tanke som Knausgård hämtat från en vers i Jesaja: "Hur har du inte fallit från himlen, du strålande morgonstjärna!"<sup>2</sup> Historikerna tolkar denna vers som en nidvisa riktad mot en av Babylons kungar, möjligen Nebukadnessar. Vägen är lång från Nebukadnessar till Lucifer. Det var Hieronymus som med sin latinska översättning, *Vulgata* (färdig ca år 404), såg till att Lucifer tog den babyloniska kungens plats. Något som illustrerar hur översättning av bibliska texter har bidragit till teologiska och idéhistoriska förskjutningar som vi lever med än i dag.

Knausgård nöjde sig dock inte med djävulen, utan bygger vidare runt den flertydighet eller ovisshet



som himlafenomenet väcker. Han avslöjar att under arbetets gång fick morgonstjärnan en större och större betydelse, och fler och fler lager av mening. "Först senare upptäcker jag, med Egil, att den också kan peka på Jesus", berättar Knausgård. Egil är en av bokens nio huvudpersoner, en dokumentärfilmare och bohem som har kommit till tro på Kristus genom att läsa Nietzsche och Kierkegaard. Han och prästen Kathrine, en annan av bokens nio jag-berättare, ges båda en kristen förankring. Trots det förblir deras sätt att se på världen helt väsensskilda.

Så knyts Knausgårds morgonstjärna, genom Egil, till det ställe i Uppenbarelseboken där Jesus säger: "Jag är skottet från Davids rot och hans ättling, den strålande morgonstjärnan."<sup>3</sup> Är morgonstjärnan djävulen, Kristus eller ett neutralt fenomen – ett tecken utan någon metafysisk eller religiös innebörd? Nu kommer komplexiteten på allvar in i berättelsen. Två saker blir tydliga: Knausgårds förkärlek för det sammansatta i tillvaron och hans behov av att säga något om hur vi ser på världen. Ordagrant formulerar han det: "Sättet på vilket vi ser världen snarare än den värld vi ser." Det är därför Knausgård är så fascinerad av bildkonst, måleri och fotografi. Genom bildkonsten öppnar sig världen. Vi tror att vi ser världen "som den är", men det vi faktiskt gör är att försöka bemäktiga oss den: tyda den, tolka den och komma till rätta med den inom ramen för en förförståelse som får världen att krympa och förtvina.

Om vi ska tro Knausgård måste vi öva upp vår förmåga att låta världen nå oss, beröra oss; det krävs ett slags växelverkan mellan avstånd och närhet. Förutsättningen är en genuin vilja hos människor att släppa taget om världen, vilket bara kan ske när ja-

gets värld inte blir centrum, när en överväldigande känsla av det Knausgård beskriver som tillhörighet får komma fram och ta människan i besittning. "Den meditativt och religiöst färgade upplevelsen av nuet, den oerhörda koncentrationen på ögonblicket, som skapar väldiga brottsjöar av tillhörighetskänslor gentemot världen och som kanske inte säger något mer än att 'jag existerar', är bara möjlig när världen blir synlig som världen, alltså som något annat än jagets värld, och det blir den bara när jaget står utanför den. I en och samma rörelse fjärrar konsten oss från världen och för oss närmare världen, den molnomsvipta och långsamt vridande materien, som också våra drömmar är vävda av."<sup>4</sup>

När Knausgård uttrycker sig så anknyter han till en livskänsla som står nära enhetsmystiken, samtidigt som han pekar på något grundläggande, nämligen att den sortens transcendentala upplevelser där jagets värld sprängs i bitar och utvidgas är en grundläggande del av vad det är att vara människa.

**N**ÄR MORGENSTJERNEN kom ut var många nyfikna: vad ville romanen egentligen säga? Svaren Knausgård gav var på samma gång upplysande och beslöjande. Följaktligen kom det inte heller några entydiga svar om hur romanen ska läsas: "Det är komplexiteten jag försöker få till. Att läsa upp något som ligger fast och få det att röra på sig, få det att flyta." Hittills har jag sett få försök att läsa *Morgenstjernen* med utgångspunkt i Knausgårds rika essäistiska produktion, men man kan på goda grunder hävda att dess teman och problemställning-

## ”En insikt eller förmodan gnager i honom: förblir människor blinda för världen förlorar de sin själ.”

ar i hög grad har föregripits i essäerna och att en läsning av dem fördjupar många av de teman som löper genom romanen.

Knausgård låter oss möta nio jag-berättare. Några av mötena blir flyktiga, varar bara ett kort kapitel, andra lär vi känna närmare. Ett gemensamt öde binder dem samman: de tycks vara ur stånd att läsa tecknen som uppstår i kölvattnet på himlakroppen. Som ett slags ”Mene tekel” stiger den upp vid horisonten. Liksom kung Belshassar plötsligt fick se skriften på väggen under sitt gästabud är morgonstjärnan där. Liksom denne tycks de flesta av Knausgårds romanfigurer oförmögna att tyda det tecken de står inför: ”Så kom kungens alla visa dit, men de kunde inte läsa skriften och inte tyda den för honom.”<sup>5</sup> Men en skillnad är grundläggande: en övervägande majoritet av romanfigurerna tycks rationalisera bort fenomenet, de blir knappt oroliga alls, medan kung Belshassar blir skräckslagen.

Morgonstjärnan har en oroande verkan på vissa,

och förtrollande, men de flesta av människorna ägnar sig framför allt åt att njuta av de ovanligt heta augustidagarna mot slutet av sommarlovet. Det är långt bort från det Knausgård beskriver som att låta ”världen bli synlig som världen”. En 60-årsdag ska firas med gott om mat och dryck, andra ska dricka upp en flaska gammal dyr whisky. Ta sig an en vårdbehövande mor eller ingjuta mod i en tonårsson som har stängt in sig på sitt rum. Äktenskap och samliv vacklar och sjukdom, krävande arbetsuppgifter, ensamhet och längtan efter att bli sedd grumlar deras blick. De flesta sugs in i familjära och relationella kraftfält som hindrar eller omöjliggör att de kan eller mäktar med att komma till rätta med vare sig morgonstjärnan eller de förändringar den ger upphov till. Det är som om Knausgård frågar om vi i allt vårt överflöd, i våra till synes välfungerande och trygga medelklassliv, har blivit som förblindade. En insikt eller förmodan gnager i honom: förblir människor blinda för världen förlorar de sin själ.

**F**ÖR MIG ÄR *Morgenstjernen* som en meditation, eller snarare en liknelse i romanform om hur vi ser och betraktar världen. Knausgård kan ägna flera sidor åt vardagliga ting: ett litet barn som förundras över smaken av yoghurt, en mors desperata kamp för att nå fram till sin älskade son, en dotter som tar sig an en sjuk mor. Scener där vardagen ikläds ett slags upplevelse av världen som något ”mer än det konkreta” gör romanen till en kontemplation över förhållandet mellan det vardagliga och det okända. Men inte bara om det vardagliga slitet, utan också om det omistliga

som plötsligt kan uppenbara sig i vardagens händelser. Under alltihop ligger flera frågor som söker sitt svar: har det transcendenta någon chans alls att bryta igenom våra fästningar av vardagssysslor? Eller pekar vardagens små fickor av ”mer än detta” mot en transcendent dimension i tillvaron som faktiskt avslutar verkligheten?

”Ytan är mitt liv, djupet min längtan. Känslan av att det genuina är möjligt, det autentiska en realitet är stark, men på vilket sätt det är möjligt och reellt vet jag inte”, skriver Knausgård i en essä med den talande titeln ”Livet i den oändliga resignationens sfär”. Dessa ord tillkännager en kritisk solidaritet med alla människor som lever sina liv på ytan, en solidaritet som också präglar personporträtten i *Morgenstjernen*.

De flesta av romanfigurerna tycks sitta fast i en verklighet som hindrar dem från att lägga ut på djupet, inte ens morgonstjärnan verkar beröra dem nämnvärt. En natur i förändring förändrar ingenting. Krabbor som vandrar genom skogen, en enorm fiskfångst, ett möte med en ljus, levande man vid en tidpunkt då han hade dödförklarats. Onormala händelser rationaliseras bort: en organdonation måste avbrytas när en människa som dödförklarats ändå visar sig leva – man skyller på fel på apparaterna; ett möte med Herren Jesus på en hamburgerbar – det kan bara inte hända; syner av bränder – avfärdas som hallucinationer; nyckelpigor som uppträder i tusentals – naturlig variation; skräckinjagande varelser som verkar i skydd av natten och mörkret – finns inte. Allt får sin (bort?)förklaring och anses ha en naturlig orsak eller viftas bort av dessa romanfigurer. Valet tycks stå mellan galenskap och rationalitet.

Ondskan i världen är något inneboende, hävdar

## ”Fenomenet morgonstjärnan väcker en slum- rande ondska till liv.”

en av figurerna i boken, den är en immanent storhet. Och därmed måste också den rationaliseras bort, osynliggöras; flykten från ondskan sker genom att vända tillbaka till vardagen där ondskan framstår som osedd, översedd, närmast icke-existerande. Lite ondska kan människor alltid stå ut med, så länge den inte blir för manifest.

Fenomenet morgonstjärnan väcker en slumrande ondska till liv. Evangelierna berättar om att också Jesus väckte ondskan till liv, gjorde demonerna upprörda, de var rädda för honom eftersom han representerade deras motpart: ”Har du kommit för att förgöra oss?”<sup>6</sup> Liksom Jesus väcker morgonstjärnan liv i ondskan – varför? Står den i förbund med ondskan eller är den ett slags förebud om en förestående kosmisk kamp mellan ont och gott? Metafysiska spekulationer av detta slag ägnar sig få av romanfigurerna åt, trots att frågan om världens slut är lika gammal som själva mänskligheten. ”Säg oss när det skall hända. Och vad blir tecknet för din återkomst och för tidens slut?” frågar lärjungarna Jesus.<sup>7</sup>

Kan det vara så att Knausgård vill varna oss för att

göra ondskan till en ren abstraktion, att den också möter oss som en fysisk storhet – tidigare generationer såg det på det viset, medan vi i vår iver att göra upp med det förflutna tror att vi kan komma undan ondskan genom abstraktioner och rationalitet. Den måste utestängas. Intressant nog gjorde också en litteraturrecensent just det, hon valde att nästan helt och hållet bortse från de mest flagranta formerna ondskan får i romanen; varelsena som härjar i skydd av skogen och natten tolkade hon som metaforer, bilder. De störde hennes helhetsintryck av romanen. Hon tolkade morgonstjärnan som en bild av klimat- och miljöproblemen. Romanen blev resolut inplacerad i en ram som Knausgård anser för trång och vill att vi ska släppa taget om. I en essä om målaren Anselm Kiefer skriver Knausgård följande: "Myterna är inte knutna till ett specifikt ögonblick, men de kommer i rörelse vid en specifik tidpunkt ... Alla konstverk öppnar sådana rum, slår ut en vägg där vi är och gör en annan verklighet närvarande."

**M**ODERNITETENS förståelse av verkligheten är för trång för Knausgård; genom *Morgenstjernen* gör han ännu ett försök att öppna nya rum, slå ut en vägg och göra en annan verklighet närvarande. Men de flesta av romanfigurerna har svårt att finna "himlen öppen" – verkligheten pekar inte mot någonting större, den är innesluten i sig själv. Så som världen är, är också människan – inkrökt i sig själv. Det gör verkligheten trång, nästan klaustrofobisk. Världen och människan är stängda för alla former av transcendens. Augustikvällen är

vacker, men den väcker inte nödvändigtvis gensvar hos den som "ser", människan blir ingenting mer än en observatör.

På samma sätt är det med döden, inte heller den förmår väcka gensvar hos människor. I en värld som är fattig på transcendens blir inte döden mer än de biologiska funktionernas upphörande. Men hos Knausgård är transcendens och död intimt förbundna. Kanske är det därför han är så fascinerad av människors föreställningar om döden? Denna fascination väcktes på allvar när han som tjuogoåring läste Dante Alighieris (1262–1321) *Den gudomliga komedin* (*Divina Commedia*) och förstärktes senare av faderns död: "och det som tilltalade mig mest var alla drakar och ödlor, alla djävlar och monster, och den fysiska värld de rörde sig i, all bubblande gytty och stinkande dy, lukten av svavel och rök, och alla kroppar som misshandlas, bränns, blir bitna, skållade, uppskurna och styckade, ty helvetet är först och främst kroppens plats, överallt där Dante går är det kroppar i rörelse han ser, och bland ljuden han hör är det kroppens som dominerar: när han i berättelsens början står vid kanten till helvetet, och stirrar ner i avgrunden, stiger suckar, gråt och höga verop, hesa gälla läten och slag av nävar upp genom det ogenomträngliga mörkret, *likt sand som släpas runt av virvelvinden*. Det var det visuella och sinnliga hos helvetet jag fastnade för, och jag läste det i princip som jag läste *Sagan om ringen* av Tolkien."

Också författaren Knausgård dras till fenomenet morgonstjärnan. Han kommer inte riktigt underfund med vad för slags fenomen det är han låter människorna utsättas för. I takt med att timmarna går är det som om han blir orolig för vad som är essensen i

den himlakropp han själv har placerat i historien. Är den ond eller god, eller något bortom bägge? Efterhand sker det något, med Knausgård, med intrigen, som om han inte kan förmå sig att låta världen gå under. "... och det lilla jag kan göra är att omlokalisera mig genom att skriva, men också genom att stanna till och inte titta bort, utan upp, mot universums ljus, i det svaga bruset från vågorna, få en liten chock av tystnad av det avbrutna ljudet från knarrande steg i snön, och känna bävan. Den bävan är själens svar på en fråga den annars aldrig vill beröra. Var är jag nu? Här är jag."

Omlokaliserar sig gör Knausgård enligt min mening också i *Morgenstjernen*, för den har inte nödvändigtvis ett slut, utan tre. "Bra är bara det som inte omedelbart öppnar sig, utan kräver ett ihärdigt arbete av betraktaren för att bli förlöst – nej, inte förlöst, det är fel ord, för ett riktigt konstverk ska inte bli förlöst, ska inte slås upp, det ska förbli betraktarresistent", skriver essäisten Knausgård.

*Morgenstjernen* bjuder läsaren på både omlokalisering och betraktarresistens. Och ja, kanske måste det se ut att vara tre olika slut, det är ju tre olika jag-personer som läsaren möter när boken går mot sitt slut. Eller är intrigen sådan att de löper samman och ändå bildar ett enda slut när det sista ordet är sagt?

I det jag väljer att kalla det första slutet åker en av huvudpersonerna, litteraturprofessorn Arne, hem från semestern utan att tänka mer på om (stug)granen Egil och hans son har råkat ut för en olycka eller faktiskt har dött. De kommer nog till rätta, tänker han, vardagen kallar. I det andra följer vi journalisten Jostein på en vandring genom ett slags mellantillstånd där människor bokstavligt talat befinner sig mellan liv och död. Han letar efter sin son Ole och

vill inte återvända till livet innan han har hittat honom. Så följer till sist en essä skriven av Egil, betitlad "Om döden och de döda".

Själv la jag ifrån mig *Morgenstjernen* innan jag tog itu med essän; som en mörk järnklo satt slutet i mig. Allt tycktes flyta, lika obönhörligt som om jag kastats in i en mörk natt. Lite missmodig och utslagen tog jag därför först senare tag i essän; i dess sista meningar kommer vändningen helt oväntat, som en trosbekännelse som lyser i det okända: "Och i går kväll dök en ny stjärna upp på himlen. Den lyser där uppe över mig nu. Morgonstjärnan. Jag vet vad det betyder. Det betyder att det har börjat", avslutar Egil. Nästan som om Knausgård själv inte kan hålla fast vid det slut han egentligen hade tänkt sig, en värld överlämnad åt undergång och mörker. Utan hoppet om godhetens seger är allt förlorat, utan Egils hopp om att morgonstjärnan faktiskt är Kristus hade romanen varit som Dantes nedstigande till helvetet, en berättelse där allt hopp måste ge vika. Ett slut utan hopp.

---

Översättning: Alva Dahl

**MORTEN ERIK STENSBERG** är präst i den norska kyrkan. Han har tidigare skrivit om Martin Lönnebos författarskap (*Pilgrim 2/2018*).

- 1 *Morgenstjernen* utkommer i svensk översättning på Norstedts i februari 2021.
- 2 Jes 14:12. 1917 års översättning.
- 3 Upp 22:16. Bibel 2000.
- 4 Karl Ove Knausgård, *Sjärens Amerika*. Övers.

- Rebecca Alsberg. Där inget annat anges är samtliga nedanstående citat av Knausgård hämtade ur *Sjärens Amerika*.
- 5 Dan 5:8. Bibel 2000.
  - 6 Mark 1:24. Bibel 2000.
  - 7 Matt 24:3. Bibel 2000.